

Recensioner

Postmodernismens förklaring: Skepticism och socialism från Rousseau till Foucault
Stephen R. C. Hicks. Översättning: Anders Johansson
Timbro, 2014. 225 s. ISBN 978-91-7566-984-7

Upplysningen blev under 1700-talet Europas kanske mest livaktiga intellektuella rörelse. Även om de franska upplysningstänkarna skiljde sig åt på flera punkter, till exempel i frågan om människan i grunden är ond eller god, förenades de av tanken att vi med förnuftets hjälp kan förstå tillvaron. Naturen och samhället styrs av vissa generella principer som vi kan vinna kunskap om. Mänsklig olycka har, menade de, framförallt sitt upphov i okunskap och vidskepelse. Genom att ingripa i naturen och samhället kan vi förbättra människans ofta eländiga lott. Upplysnings-tänkare som Voltaire och Diderot hade, kort sagt, en stark tilltro till den mänskliga förnuftsformågan. Denna uppfattades som universell, som gemensam för alla människor. En konsekvens av ett gemensamt förnuft är att människan äger autonomi och frihet. Varje människa kan därför förhålla sig reflexivt och kritiskt till traditioner och auktoriteter.

Upplysningen är, som bekant, inte längre oomstridd. Nästan lika kända som Kants ord i *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (1784) är idag Foucaults ord i *Övervakning och straff*: ”Upplysningstiden’, som upptäckte friheten, uppfann också disciplinen” (1987, s. 223). För Foucault representerar upplysningen inte frihet och autonomi, utan nya och mer subtila former för underordning och maktutövning. Disciplinen är, menar Foucault, upplysningens kännetecken framför andra. Alltsedan 1700-talet har disciplinen gripit vilt omkring sig i det moderna samhället och håller oss idag i ett knappt märkbart men likafullt stadigt grepp. Genom olika makttekniker såsom övervakning och examination har människor disciplinerats och underordnats samtidigt som ett sinistert vetande om oss har utvunnits. Kunskap och makt är i själva verket två sidor av samma tvivelaktiga mynt. För Foucault och de postmoderna tänkarna är upplysningsfilosofin därför repressiv snarare än emancipatorisk. Upplysningsfilosofin har inneburit att kunskapsformer

har institutionaliserats som har bidragit till att underordna människor. I sin filosofiska form innebär det postmoderna projektet därför att avlegitimera eller dekonstruera dessa kunskapsformer, i form av till exempel psykiatrisk, psykologisk eller pedagogisk kunskap, genom att avslöja de maktrelationer som konstituerar dem.

Här har vi alltså två bilder av förnuft och kunskap: en ljus och en mörk. Det är ingen överdrift att hävda att det är den mörka bilden som idag dominerar på humanistiska och samhällsvetenskapliga akademiska institutioner. En konsekvens av den mörka synen är att samhällsvetenskaplig forskning av många inte idag längre anses handla om att skaffa sig objektiv kunskap om sociala fenomen som i förlängningen kan ha samhällsnyttiga effekter. I och med att vetenskaplig kunskap konstitueras av makten är repressionen inbyggd redan i den epistemologiska relationen. En icke-naiv syn på forskning, som inte vill vara en medlöpare till makten, kan därför bara innebära, menar man, att forskning bedrivs utifrån syftet att avslöja repressiva föreställningar och praktiker. Postmodernismens etos består, närmare bestämt, i att avslöja den borgerliga maktstrukturen i västerländska samhällen. Det innebär också ett resolut partitagande för människor, "Den Andre", som man anser ha fallit offer för detta samhälle, till exempel hbtq-personer, psykiskt sjuka och invandrare.

Man kan fråga sig hur det gick till när kunskap och upplysning gick från att vara emancipatorisk till att förtrycka och underordna: Hur utvecklades egentligen denna kunskapssyn? Den kanadensiske filosofen Stephen R. C. Hicks har ett intressant förslag. I sin bok *Postmodernismens förklaring: Skepticism och socialism från Rousseau och Foucault*, som ursprungligen kom på engelska för tio år sedan, menar Hicks att postmodernismen ska betraktas som en politisk strategi som postmoderna tänkare tog till för att kunna bevara sin tro på det förfelade socialistiska projektet. Hicks ställer upp två teser som han menar kan förklara postmodernismens uppkomst:

Tes 1 Postmodernismen är det första hänsynslöst koherenta uttrycket för förnuftsavvisandets följder, och mot bakgrund av den kunskapsteoretiska historieskrivningen efter Kant är den också helt ofrånkomlig.

Tes 2 Postmodernismen är den akademiska radikalvänsterns kunskapsteoretiska strategi för att i teori och praktik bemöta krisen som socialismens misslyckande gav upphov till.

Socialismen var från början ett upplysningsprojekt (och så uppfattas det alltjämt av många). Engels menade att Marx hade upptäckt historiens lagar och principer precis som Darwin hade upptäckt biologins lagar. So-

cialismen utgjordes alltså av ett antal principer som i princip var möjliga att testa. Det blev därför ett problem för den vetenskapliga socialismen när de kapitalistiska samhällena inte utvecklades såsom Marx hade förutspått. Proletariatet ökade inte i omfattning och blev inte heller fattigare. Medelklassen trycktes inte ned på proletariatets nivå. Kapitalisterna uppe på toppen i samhällspyramiden blev inte allt färre. Revolutionen föreföll inte heller vara i antågande. Det verkade helt enkelt som om Marx teori hade falsifierats av den historiska utvecklingen i västvärlden. Enligt Hicks började många socialister till slut ana att socialismen som vetenskapligt projekt hade nått vägs ände. I synnerhet 1950-talet var, menar Hicks, ett besvärligt årtionde för socialismen. Socialismens kris blev nu ett faktum. I oktober 1956 gick Sovjetunionen in i satellitstaten Ungern för att kväsa det folkliga upproret. Tidigare samma år hade Nikita Chrusjtjov i ett tal till kommunistpartiets tjugonde partikongress avslöjat de ohyggliga brott som Stalin gjort sig skyldig till. 1950-talets kriser var tillräckliga för att många vänsterintellektuella skulle börja inse att den revolutionära socialismen var problematisk. Kriserna skulle så småningom också komma att bli fler: Kina, Kuba, Vietnam, etc.

Hicks noterar att de mest framstående postmoderna tänkarna – Jacques Derrida, Michel Foucault, Richard Rorty, Jean-François Lyotard – alla är födda inom en sjuårsperiod, 1924–1931. Alla fyra var också hängivna vänsteranhängare (även om Rorty på grund av sin amerikanska bakgrund skiljer ut sig något). De inledde alla sina akademiska karriärer under 1950-talen och var väl insatta i den socialistiska teorins historia och praktik. Socialismens krisår under 1950- och 60-talen blev en gemensam generationserfarenhet för dem alla. Det stod klart för dem att något måste göras åt det predikament som socialismen befann sig i. Lösningen blev att utveckla en skeptisk och relativistisk kunskapsteori enligt vilken en berättelse om verkligheten är lika god som någon annan. Med Hicks egna ord: "Postmodernismen är frukten av en skeptisk kunskapsteori använd i syfte att rättfärdiga det personliga, irrationella språnget, som var en förutsättning för att någon skulle fortsätta tro på socialismen." Om det inte finns något sådant som förnuft eller sanning behöver man inte längre oroa sig över att den vetenskapliga socialismen falsifierats, utan kan obekymrat fortsätta arbeta för dess mål. Låt vara att arbetarklassen ersätts av "Den Andre" och borgarklassen av "vita heterosexuella män". Tanken är alltjämt att den ena gruppen, de vita heterosexuella männen, förtycker och exploaterar "Den Andre". Postmodernismen är därför, om vi får tro Hicks, ett slags ideologi som rättfärdigar den fortsatta kampen för socialismen. Fienden är fortfarande densamme: det liberala västerländska samhället.

Vilken är den skeptiska tanketradition som de postmoderna tänkarna

använde sig av i strategiskt syfte? Hicks spårar denna tillbaka till Kant. Kants brott består i att han skiljer mellan den fenomenella och den noumenala världen. Vår varseblivning av verkligheten är förmedlad av förståndskategorierna och äger därför inte tillgång till tinget-i-sig, den noumenala verkligheten. I och med att förnuftet saknar förmågan att känna verkligheten sådan den är i sig själv, är vi för evigt hänvisade till våra egna representationer av verkligheten, fenomenen. Av förnuftets fem kännetecken – objektivitet, förmåga, autonomi, universalitet och medföddhet – blir förnuftet av med det kanske mest avgörande: objektiviteten. Även om Kant ansåg att förståndskategorierna var universella och nödvändiga var vägen till postmodernismen och subjektivismen därmed anträd. Snart nog skulle kategorierna historiseras, psykologiseras, sociologiseras och förklaras vara kontingenta. Tänkare som till exempel Durkheim skulle försöka visa att kategorierna är kulturellt variabla och därmed också socialt betingade. När den filosofiska utvecklingen når fram till våra dagar – via, Fichte, Hegel, Herder, Heidegger m.fl. – kan förnuftet, enligt Hicks, inte längre uppvisa några av sina ursprungliga vackra drag. Förnuftet är vanställt.

Enligt Hicks är Kants kunskapsteori delvis religiöst motiverad. Den utgör ett försök att rädda kristendomen undan förnuftet genom att på förhand dra upp en gräns för det vetbara. Här drar Hicks en parallell till våra dagars postmodernister. På samma sätt som Kant försökte rädda kristendomen genom en skeptisk manöver, försöker postmodernisterna rädda socialismen med samma lömska trick. ”Vi kan egentligen inte veta något om de här sakerna och därför kan vi lika gärna hålla fast vid det som vi ändå gillar bäst.” I detta sammanhang bör kanske uppmärksammas att Hicks är libertarian och anhängare av Ayn Rands tänkande. Här förefaller det mig som om Rands Kant-hat har spillt över på den annars filosofiskt sofistikerade Hicks. För Rand innebar Sovjetunionen förverkligandet av Kants etik (Rand 1982). Inte så konstigt då om lärjungen betraktar Kants kunskapsteori som inledningen till en filosofisk förfallshistoria som ändrar i postmodernismen. Jag ställer mig en smula skeptisk till denna Kant-tolkning, men måste släppa denna tråd här.

Vad finns att säga om Hicks övergripande tes, att postmodernismen är ett försök att bevara tron på socialismen? Till att börja med kan man notera att tankar och hypoteser av detta slag inte är främmande för den s.k. kunskapssociologin. Kunskapssociologin försöker förklara idéers uppkomst bland annat genom att visa på vilken politisk funktion de fyller. (Kunskapssociologins idéhistoriska rötter går tillbaka till motupplysningen, så risk finns att Hicks inte vill bli betraktad som kunskapssociolog). I ”Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen” hävdar till exempel Karl Mannheim att kunskapsteorier är framskju-

tande skansar i kampen mellan olika politiska ideologier eller tankestilar (1964, s. 612). Något så till synes esoteriskt som kunskapsteorier kan alltså fylla en politisk funktion. De kan hjälpa till att bana väg för andra ståndpunkter. Jag tror att Hicks har rätt när han hävdar att postmodernismen har en sådan roll i samtidens idéklimat. Postmodernismen legitimerar politisk radikalism. Ett starkt argument för hans sak är att alla postmodernister har rekryterats ur vänsterns led. Om postmodernismen bara var en teoretisk utveckling ur den skeptiska traditionen från Kant, skulle man, som han påpekar, finna postmodernister av alla politiska färger. Alla skulle inte heller se det västerländska samhället som sin svurna fiende. Faktum är dock att alla postmodernister är vänstermänniskor (även om alla vänstermänniskor inte är postmodernister). Frågan blir förstås då: Varför?

Det finns ändå svagheter i Hicks bok. Han skulle, som jag ser det, ha behövt anföra mer empiriska belägg för sin sak. De tänkare som Hicks betraktar som förelöpare till postmodernismen, Rousseau, Kant, Hegel och Herder, ges alla stort utrymme och diskuteras utförligt. Däremot får man aldrig någon riktig genomgång av de fyra postmodernisternas biografier och centrala verk. Det är märkligt eftersom det är dessa tänkares val av teoretiska positioner som Hicks avser att förklara i sin bok. Det presenteras till exempel aldrig några biografiska belägg för att socialismens kris verkligen var en upplevd kris för Foucault, Derrida, Lyotard och Rorty. Det förutsätts bara att det är på detta sätt. Hicks skulle här ha behövt använda sig av biografiskt material, till exempel brevkorrespondenser, dagböcker och intervjuer, för att visa att socialismens kris också var en kris för dem och att de försökte komma tillrätta med denna i sina arbeten. Det blir heller aldrig klart vad Hicks menar med ”strategi” i Tes 2 ovan. Var införandet av postmodernismen en medveten strategi som Foucault, Derrida, Lyotard och Rorty använde sig av eller var motiven bakom postmodernismen dunkla även för dem själva? Den klassiska kritiken av kunskapssociologin, till exempel Robert K. Mertons kritik av Mannheim, består i att den rör sig på ett alltför högt abstraktionsplan och ofta nöjer sig med att koppla ihop saker som på ett intuitivt sätt verkar passa ihop (Merton 1957). Denna kritik drabbar även Hicks bok. Det är en sak att på rimliga grunder anta någonting, men en annan att verkligen visa det empiriskt. För att belägga Hicks tes, som förvisso är både intressant och rimlig, krävs mer forskning på området.

Denna kritik ska dock inte dölja bokens förtjänster. En av de saker som jag tar med mig från läsningen är de fatala konsekvenser som en bristande tilltro till förnuftets autonomi innebär. Inom postmodernismen äger förnuftet ingen autonomi, såsom hos upplysningstänkarna, utan är mer eller mindre en effekt av gruppstillhörigheter av olika slag. Människor

varken tänker eller gör erfarenheter som enskilda individer, utan utifrån sin tillhörighet till kategorierna kön, klass och etnicitet/"ras". Den postmoderna traditionens brist på tilltro till förnuftets förmåga har fått ett stort genomslag i den politiska diskussionen. Hos vänstern har det blivit en självklar utgångspunkt att vi är helt och hållet präglade av vår sociala och kulturella tillhörighet – av de mångbesjungna "strukturerna" – snarare än av vårt eget tänkande och vår reflektionsförmåga. Enligt *Aftonbladets* ledarskribent Daniel Swedin måste till exempel heterosexuella män "inse sin roll i våldtäktskulturen" och "arbeta med värderingar och normer i [sin] egen vardag" (2013). I kraft bara av att vara man har man således en roll i en s.k. våldtäktskultur. Detta är en tillhörighet som varje man aktivt måste avsvära sig. Den man som tror att han är en autonom individ och själv kan skilja på rätt och fel även förutan dagliga samtal om normer och värderingar vägrar förmodligen, om vi får tro Swedin, att ta sitt ansvar för sin plats i strukturen. Listan över vad vita heterosexuella män, bara i kraft av att existera, måste arbeta med och ta avstånd ifrån omfattar självfallet långt fler saker än våldtäkt. I ett tal i Almdealen 2014 hävdar Åsa Romson att det är de rika männen som orsakar miljöfarliga utsläpp medan det är de allra fattigaste kvinnorna som blir offren för dem. Män är också, säger Romson, mer obenägna än kvinnor att ändra sitt beteende för att skona miljön. En daglig dos normkritik i skola, på arbetsplatser och universitet är därför uppenbarligen på sin plats. Normkritik är emellertid upplysningens negation. Normkritiken underkänner människan som en autonom och självständigt tänkande varelse och vill leda henne fram till vissa givna uppfattningar om gott/ont och stark/svag. Alla som finner detta slags kollektivism svårsmält och vill hitta sätt att bemöta det kommer att ha utbyte av Hicks bok.

HENRIK LUNDBERG

LITTERATUR

- Foucault, Michel. 1987. *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Mannheim, Karl. (1928) 1964. "Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen". I *Wissensoziologie: Auswahl aus dem Werk*. Berlin: Luchterland. Även på engelska som "Competition as a Cultural Phenomenon", i *From Karl Mannheim*, red. Kurt H. Wolff (New Brunswick och London: Transaction Publishers, 2011).
- Merton, Robert K. 1957. "Karl Mannheim and the Sociology of Knowledge". I *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Rand, Ayn. 1982. "Faith and Force. The Destroyers of the Modern World". I *Philosophy: Who Needs It?* London: Penguin Books.
- Swedin, Daniel. 2013. "Dags att inse din roll i våldtäktskulturen". *Aftonbladet*, 22 mars. <http://www.aftonbladet.se/ledare/ledarkronika/danielswedin/article16471220.ab>